

УДК 81'367.335

Василь Ожоган

<https://orcid.org/0000-0002-3857-7281>

СИНКРЕТИЗМ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНОГО ТИПУ НЕСИМЕТРИЧНОЇ СТРУКТУРИ

Схарактеризовано типи синкретичних займенниково-співвідносних складнопідрядних речень несиметричної структури, виокремлено їхні засоби зв'язку – вказівні кореляти головної предикативної частини та реляти (сполучні слова / сполучники) залежної, увиразнено синкретичні семантико-синтаксичні відношення в таких конструкціях, з'ясовано умови й чинники, що впливають на формування цих синкретичних відношень.

Ключові слова: синкретизм, займенниково-співвідносне складнопідрядне речення, несиметрична структура, прислівно-кореляційний синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичні відношення.

Вступ

В українському мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століття з'явилася ціла низка наукових розвідок, присвячених питанням синкретизму й перехідності на рівні частин мови (Данилюк, 2006), членів речення (Наливайко, 2007), складних речень (Зарицька, 2005; Ожоган, 2006; Ожоган, Огаренко, 2007; В. Ожоган, А. Ожоган, 2017; Онатій, 2017; Христіанінова, 2012, 2014; Шитик, 2004, 2014; Фарина, 2016), а також на рівні реалізації формально-синтаксичних категорій (Кобченко, 2016, 2018). Хоча деякі типи синкретичних складнопідрядних речень раніше потрапляли в коло зацікавлень дослідників синтаксису (Ожоган, 2011; Христіанінова, 2014; Шитик, 2004), однак займенниково-співвідносні конструкції несиметричної структури не були об'єктом окремого студіювання. На сьогодні з'ясовано не всі типи синкретичних займенниково-співвідносних утворень асиметричної структури, вияскравлено не всі їхні засоби зв'язку, встановлено не всі умови й чинники, які впливають на формування синкретизму прислівно-кореляційних речень. Тому **мета** статті полягає

в тому, щоб описати семантичні різновиди синкретичних асиметричних утворень прислівно-кореляційного типу.

Теоретичне підґрунтя

У лінгвістичній літературі щодо потрактування синкретизму поширені різні підходи, які, проте, можна об'єднати у два напрями. За першим синкретизм – це синтез, «злиття в одній формі різних форм вираження», «різномірних мовних елементів» (Ахманова, 1966, с. 406; УМ: Енциклопедія, 2004, с. 584), за іншим напрямом, який пов'язують з ученням В. Бабайцевої, синкретизм уважають складником перехідності, а саме її синхронним різновидом (Бабайцева, 2000, с. 27–38). У сфері дослідження реченневого синкретизму виокремлюють його внутрішньоранговий і різноранговий різновиди (Шитик, 2014) або внутрішньоарусний і між'арусний (Загнітко, 2007; Христіанінова, 2012). Пропонована розвідка присвячена внутрішньоарусному синкретизмові, який розуміють як функціонування перехідних одиниць на рівні семантико-синтаксичних відношень, синтаксичних зв'язків,

членів речень, різних типів складних речень (Загнітко, 2007; Христіанінова, 2012; Шитик, 2014; Кобченко, 2018).

Методологічне підґрунтя дослідження

Мета наукової розвідки та її завдання зумовили застосування низки методів дослідження, з-поміж яких панівними є описовий та метод комплексного аналізу – для виокремлення займенниково-співвідносних конструкцій несиметричної структури на формально-граматичному й семантико-синтаксичному рівнях; метод контекстного аналізу з прийомами дистрибутивного – для диференціації типів синкретичних утворень несиметричної структури; метод трансформаційного аналізу – для виокремлення семантико-синтаксичних відношень у реченнях із предикативними, субстанційними, ад’єктивними й адвербіальними частинами.

Синкретизм семантико-синтаксичних відношень у займенниково-співвідносних реченнях несиметричної структури

Синкретичні семантико-синтаксичні відношення на рівні складного речення витворюються внаслідок нашарування на основну семантику додаткового значення / додаткових значень.

Підґрунтям виокремлення прономінативно-співвідносних речень є специфічний прислівно-кореляційний різновид синтаксичного зв’язку, природа якого полягає в тому, що залежна предикативна частина, підпорядковуючись займенниковому слову дійктивної семантики (корелятові) в головній частині, за його посередництва потрапляє в залежність і від його опорного компонента. Ці конструкції поділяють на два різновиди – симетричної структури та несиметричної структури (див. Вихованець, 1993, с. 336–337; Ожоган, 2006, с. 35–76; Христіанінова, 2012, с. 257). Особливістю утворень симетричної структури є те, що підрядна частина цілком корелює зі змістом опорного дійктивного компонента головної. У реченнях несиметричної структури такої кореляції немає¹. Несиметричні структури репрезентовані двома типами: 1) конструкції, утворені за моделлю «корелят із предикатним, субстанційним, атрибутивним, адвербіальним значенням + асемантичний (*що, щоб, аж, що аж, хоч* тощо) чи

порівняльний (*мов, немов, мовби, наче, неначе, ніби, як* і под.) сполучник»; 2) конструкції, утворені за моделлю «семантично нівельований корелят *те* й асемантичний сполучник (*що, щоб, аби, як*) чи сполучне слово (займенниковий субстантив *що* (у різних відмінкових формах), займенниковий ад’єктив *який, чий, котрий*, займенниковий адвербіатив *де, куди, звідки, коли, відколи, доки, поки, допоки* тощо)».

Складнопідрядні речення асиметричної структури першого типу охоплюють такі семантичні різновиди: 1) предикатні конструкції; 2) субстанційні конструкції; 3) атрибутивні конструкції; 4) адвербіальні конструкції.

1. Різновиди синкретичних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури предикатного типу

За характером семантико-синтаксичних відношень більшість несиметричних структур предикатного різновиду належить до синкретичних утворень, основне значення яких обов’язково супроводжують вторинні (переважно адвербіальні) семантичні нашарування. З-поміж аналізованих конструкцій виокремлюємо: 1) складнопідрядні речення асиметричної структури предикатно-квантитативні; 2) складнопідрядні речення асиметричної структури предикатно-консекутивні; 3) складнопідрядні речення асиметричної структури предикатно-фінальні; 4) складнопідрядні речення асиметричної структури предикатно-компаративні; 5) складнопідрядні речення асиметричної структури предикатно-квантитативно-фінальні; 6) складнопідрядні речення асиметричної структури предикатно-квантитативно-адверзативні.

1. Складнопідрядним реченням із синкретичними предикатно-квантитативними семантико-синтаксичними відношеннями притаманний додатковий семантичний відтінок міри й ступеня, що нашаровується на основне предикативне значення. Це нашарування з’являється внаслідок взаємодії залежної частини з підрядними сполучниками *що, що й (і), аж* і дійктивного предиката-корелята *такий, така, таке, такі* головної, напр.: *А вітер такий, що навіть мушлю на схилі побачити можна* (Микола Воробйов); *<...> сюркіт стояв такий, що аж в голові гуло* (Юрій Винничук); *Два дні морозить, кістки болять, аж стогнеш, у голові шумить, а кашель такий, що аж груди крає* (Іван Малкович); *Така всесвітня суш, аж бачу дно – безплідне, висхле і жорстоко сіре* (Ірина Жиленко); *Такий туман, аж піють сірі півні* (Ліна Костенко). Речення, утворені за такою моделлю, зазвичай поширені в розмовному й художньому стилях. Зрідка

¹ У лінгвістиці відомі й інші підходи щодо трактування конструкцій симетричної й несиметричної структури, зокрібно з урахуванням кількості предикацій та пропозицій (див. Горденська, 1991; Ломакович, 1993).

залежна частина предикатно-квантитативних конструкцій у своїй структурі може мати кон'юнктив *хоч*², який так само корелює з дійктичним компонентом аналітичного іменного присудка *такий*, напр.: *А цей коваль **такий, хоч би й паном йому бути*** (Марко Вовчок); *<...> **край **такий, хоч малюй...***** (Степан Васильченко); *Мороз **такий, хоч ножем ріж*** (Анетта Антоненко); *Голос **такий, хоч в опері співай*** (Сільські вісті); *Така підлога, **хоч танцюй!*** (Реклама); *Він же в мене **такий, хоч у вухо його клади*** (Олесь Гончар). Такі речення виникли, очевидно, внаслідок трансформації складних конструкцій зі сполучником *що*, ускладненим часткою *хоч*, напр.: *Туман був **такий, що хоч ложкою черпай*** (Розм.) → *Туман був **такий, хоч ложкою черпай***. Утворення такого різновиду поширені в розмовному, художньому стилях, а також у масмедійних жанрах: *<...> **жених **такий, що хоч би яка панночка, то з охотою пішла б за нього***** (Іван Карпенко-Карий); *Сметани **чверть **гладущика баба збирає, а кисляк **такий, що хоч ножем ріж******* (Михайло Стельмах); *Я в кадрі **такий, що хоч бери та до рани прикладай*** (День). Складнопідрядні речення асиметричної структури прономінативно-співвідносного предикатно-квантитативного типу належать до конструкцій гнучкої структури – залежна предикативна частина щодо головної (а точніше – її опорного компонента) може бути як препозиційною, так і (частіше) постпозиційною, пор.: *Такий лан, **що Катранникові, коли дивився, чорна неміч зайшла під грудьми...*** (Василь Барка); – *Аж **шпари зайшли – **такий мороз***** (Матвій Номис).

2. Предикатні семантико-синтаксичні відношення, що витворюються в конструкціях з корелятивною парою «*такий ... що й*»³, можуть мати й додаткове адвербіальне значення наслідку, напр.: *Пані така, **що й одпочити не дасть*** (Марко Вовчок); *Це ж буде тіснота така, **що й києм не протиснеш*** (Борис Грінченко); *Тіки ж дивись мені, не черкни сірником, бо я знаю, ти хлопець **такий, що й бочку можеш зірвати*** (Василь Шкляр). Для утворень із предикатно-консекутивною семантикою, на відміну від конструкцій з предикатно-квантитативними

відношеннями, характерний фіксований порядок предикативних частин.

3. Предикатно-фінальне значення властиве передовсім несиметричним структурам, залежна предикативна частина яких корелює з опорними контактними одиницями головної *такий, така, **таке, такі*** за допомогою підрядних сполучників (транспонованих зі сфери цільових) *щоб, **аби***, напр.: *Значить, **тепер я ще нічого не годен дати й не **такий, щоб міг себе давати.***** *Отже, до чого **шматуватися?*** (Ольга Кобилянська); *Я **не **такий, щоб зрадити людину***** (Леся Українка); *Та **не **такий то був чоловік, щоб відступитися в задуманому***** (Павло Загребельний); *Моя воля така, **аби на місці тої дубової хащі за одну ніч виріс виноградник*** (Нар. тв.). Особливістю таких синкретичних займенниково-співвідносних речень є те, що в них у головній частині корелять функціює здебільшого із заперечною часткою *не*, напр.: *Але **не **такий був Зюзь, щоб удаватися до хитрощів***** (Павло Загребельний); *Стрижаки **не **такі, аби мовчати...***** (Микола Олійник); *А я роду **не **такого, щоб любила ледачого***** (Нар. тв.). На відміну від предикатно-квантитативних конструкцій, підрядним утворенням предикатно-фінального різновиду притаманний сталий порядок складників – залежна частина завжди постпозиційна щодо головної, напр.: *Уже б я **такий, щоб і обідати, а він таки працює*** (Михайло Старицький); *Та **не така була погода, щоб смуток затримався в його серці*** (Михайло Коцюбинський).

4. У підрядній частині займенниково-співвідносних речень асиметричної структури предикатного типу, окрім асемантичних сполучників *що, що й (і), аж, **щоб, аби***, поширеними є й порівняльні сполучники *мов, немов, мовби, **наче, неначе, ніби, як***. У такому разі конструкція набуває додаткового компаративного нашарування, напр.: *Після **необхідного аналізу в тебе стан **такий, мов ти навантажив вагон вугілля***** (Юрій Домотенко); *Вигляд її **такий, немов розпач і страх виссали з неї все почуття*** (Віктор Кравченко); *Стан **такий, **наче корабель зірвався з орбіти і мчить невідомо куди***** (Микола Тарновський); *Ця **гондола така ж, як **ніжна **гойдлива колиска******* <...> (Василь Стус). Такі складні речення здебільшого поширені в усному та художньому мовленні й належать до конструкцій негнучкої структури – підрядна частина завжди перебуває в постпозиції щодо головної: *І **водночас відчуття **таке, ніби **хтось тут є******* (Юрій Андрухович); *Чужа хата **такая, як **свекруха **лихая******* (Нар. тв.).

² Катерина Городенська в «Граматичному словнику української мови: Сполучники» значно звужує сферу функціонування сполучника *хоч*, зазначаючи, що він є лише виразником допустових семантико-синтаксичних відношень і поєднує залежну предикативну частину з головною детермінантним типом синтаксичного зв'язку (Городенська, 2007, с. 245–246). Розглядані приклади спростовують цю тезу.

³ Це єдина модель, за якою структуровані синкретичні предикатно-консекутивні утворення несиметричної структури займенниково-співвідносного типу.

5. Інколи в художньому мовленні функціують утворення з багатшаровими семантичними поєднаннями, напр.: *Мотря ж сама обізвалась: – Оце холод такий на супостатів, щоб повишибали до ноги* (Євген Гуцало). У розгляданій конструкції на основне предикатне значення нашаровуються додаткові квантитативні (міри й ступеня) та цільові відтінки, завдяки чому утворюються складнопідрядні речення з предикатно-квантитативно-фінальними семантико-синтаксичними відношеннями.

6. Основне предикативне значення може бути ускладненим і додатковою кількісною та наслідковою семантикою, напр.: *Сьогодні вранці мороз був такий, що трава посивіла* (Григорій Тютюнник); *У Чопі глибина ям вже така, що під асфальтом видніється бруківка* (Закарпатський Інсайдер); *Удар був такий, що й машину підкинуло* (Порадник). Предикатно-квантитативно-консекутивні семантико-синтаксичні відношення репрезентовані несиметричними структурами, у яких у підрядній частині предикати виражені здебільшого дієсловами у формі минулого часу.

2. Різновиди синкретичних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури субстанційного типу

У сучасній українській мові прономінативно-співвідносні складнопідрядні конструкції асиметричної структури із синкретичними семантико-синтаксичними відношеннями, в яких на основне субстанційне значення нашаровуються додаткові атрибутивні чи адвербіальні відтінки, репрезентовані поодинокими прикладами. Відомо, що субстанційні синтаксеми диференціюють на суб'єктні й об'єктні, які в головній частині на формально-граматичному рівні виконують роль підметів і додатків відповідно. З огляду на це виокремлюємо з-поміж субстанційно-атрибутивних і субстанційно-адвербіальних синкретичні конструкції: 1) суб'єктно-атрибутивні; 2) об'єктно-атрибутивні; 3) суб'єктно-адвербіальні.

1. Предикативні частини в суб'єктно-атрибутивних займенниково-співвідносних реченнях поєднані асемантичними сполучниками *що*, *щоб* та субстантивованим корелятом у називному відмінку *таке*, що на формально-синтаксичному рівні виконує роль підмета, напр.: *Тут і створилося таке, що я вже рад був і втекти...* (Григорій Тютюнник); *Уперше йому було на віку таке, щоб на його мову дівчина залюбувала брови* (Іван Багряний).

Варто зазначити, що з-поміж утворень із синкретичними суб'єктно-атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями досить поширеними є займенниково-співвідносні симетричні

структури з корелятами *перший, єдиний, останній, один*⁴, пор.: *Єдиний, хто згадував, мабуть, про мене, зі злістю, – це мій законний чоловік* (Ганна Ручай); *Єдине, що ми з Вованом винесли із цього інциденту, – це те, що расизм, як і решта негативних явищ усесвітньої історії, зазвичай починається через усілякі дрібниці <...>* (Сашко Ушкалов); *У плавнях цвіте синім васильковим цвітом залізняк. Останнє, з чого бджоли мед беруть* (Олесь Гончар); *Він знав одне – що десь там за лиманом тече ріка велика Борисфен* (Ліна Костенко).

2. Синкретичний суб'єктно-адвербіальний (суб'єктно-компаративний) тип займенниково-співвідносних речень також представлений однією моделлю – «корелят-суб'єкт *таке* + підрядна частина з порівняльним сполучником *неначе*», напр.: *Перелякано [коні] хропли, іржали, рвалися з прив'язі, били копитами в станки, – в конюшні творилося таке, неначе вселилася туди нечиста сила* (Павло Загребельний).

3. Займенниково-співвідносним конструкціям несиметричної структури з об'єктно-атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями властиве додаткове значеннєве нашарування міри й ступеня, напр.: *Прискаливши око, перевізник загарував з прибульців таке, що й самому стало страшно* (Павло Загребельний). У розгляданих утвореннях залежна предикативна частина за допомогою асемантичного сполучника *що* поєднана із займенниковим субстантивованим корелятом *таке*, який у головній виконує функцію об'єкта.

3. Різновиди синкретичних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури атрибутивного типу

Атрибутивні складнопідрядні займенниково-співвідносні утворення асиметричної структури в сучасній українській мові формують кореляти означальної (означально-якісної та означально-кількісної (квантитативної)) семантики *такий, так, стільки, настільки* та залежні частини з релятами, вираженими асемантичними чи порівняльними сполучниками.

У контексті вивчення синкретизму увагу привертають структури з атрибутивно-кількісними семантико-синтаксичними відношеннями. У їхній головній частині функціонує присубстантивний корелят *такий* (*така, таке, такі*), з яким залежна частина поєднана за допомогою асемантичних сполучників *що, аж*, напр.: *<...> а Цвичок видобуває з тіла дрімби такий*

⁴ Про особливості функціонування подібних конструкцій див. (Ожоган, 2017, с. 209–218).

жалю, **що серце тріснуло б, навіть якщо було би камінне** (Марія Матіос); **Там, під землею, пролунав такий вибух, що здригнулася навіть Івано-Златоустівська церква** (Василь Шкляр); <...> **почав падати такий важкий сніг, що поступово притиснув його до землі і прикрив собою** (Тарас Прохасько); **І от якогось осіннього дня небо розколов грім та полив такий дощ, аж сіро стало довкола** (Юрій Винничук). Семантику міри й ступеня в підрядній предикативній частині актуалізують частки **аж, навіть, хоч**, напр.: **Внизу був луг, і з нього вітер ніс такі пахоці, що груди аж ширшали і дух у тілі ріс** (Іван Франко); **Здіймається такий стугін, що аж повітря бринить, гунаючи у вуха** (Марина Соколян); **Отут вже пролунав такий гучний регіт, аж тарілки застрибали, а келихи задзвеніли** (Юрій Винничук). У таких реченнях, окрім атрибутивно-квантитативних семантико-синтаксичних відношень, фіксуємо ще й додаткове консекутивне значення, оскільки в залежній предикативній частині міститься не лише характеристика певного явища, а й наслідок ситуації, віддзеркаленої в головній частині. З огляду на це фіксуємо трирівневі – атрибутивно-квантитативно-консекутивні – семантико-синтаксичні відношення.

Малопродуктивними в граматичному ладі сучасної української мови є займенниково-співвідносні речення несиметричної структури з атрибутивно-фінальними семантико-синтаксичними відношеннями. Підрядна частина таких конструкцій взаємодіє з корелятом **такий** головної за допомогою асемантичного сполучника **щоб**, напр.: **Мати сидить у біленькій хустині, такий дашок зробила на очі, щоб не сліпило сонце** <...> (Віктор Близнець); <...> **хто зможе спекти такий сирник, щоб я хоч покласти в рот його могла?** (Софія Андрухович).

З-поміж атрибутивно-адвербіальних речень вирізняються утворення з синкретичним атрибутивно-компаративним значенням, напр.: **Верховний Жрець Саави сахається, ледь не падає, а потім підводить такий погляд, мовби оце щойно повз нього пройшло щонайменше кохання його життя** (Марина Соколян). Такі семантико-синтаксичні відношення спричинені релятом **такий** та підрядною предикативною частиною зі сполучником **мовби**.

Несиметричні конструкції займенниково-співвідносного квантитативного (атрибутивно-квантитативного) типу, зважаючи на семантико-синтаксичні відношення між складниками, варто диференціювати на: 1) речення власне-квантитативної семантики (асинкретичні);

2) речення невластиво-квантитативної семантики (синкретичні), напр.: **Тебе співець, піднісиши понад зорі, / Таким безсмертним світлом оточив, / Що досі ще крізь далечинь віків / Пронизують нас промені прозорі** (Юрій Клен); **Кричав так, що ліс ходив ходором** (Роман Андрияшик).

Для конструкцій першого різновиду характерним є те, що в них ознака квантитативності функціонує самостійно – без додаткових семантичних нашарувань. У синкретичних конструкціях невластиво-квантитативної семантики на основне значення нашаровуються додаткові адвербіальні відтінки, а саме: 1) компаративний; 2) фінальний; 3) консекутивний.

1. Квантитативно-компаративний синкретизм притаманний складним реченням несиметричної структури, у яких підрядні частини поєднані з опорними корелятами **такий, так** за допомогою порівняльних сполучників **мов, немов, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, як** і под., напр.: **Тарас дивився на Остапа такий здивований, начебто це був і не Остап** (Олександр Довженко); **Лукерка кинула на плечі хустку і деяку мить стояла, посіпаючи плечима, так, ніби по ній раптом вдарив струмінь холоду** (Григорій Тютюнник); **Всміхнувся так, як би то чорна земля всміхнулася – невміло, без тепла** (Євген Гуцало). Співвідносні займенникові слова **такий, так** у головній предикативній частині зазвичай пояснюють предикати.

2. Додаткові фінальні семантичні відтінки з'являються в тих займенниково-співвідносних реченнях міри й ступеня, у яких залежна предикативна частина корелює за допомогою сполучників **щоб, аби** з корелятом **так**, напр.: **Не так серце любить, щоб з ким поділитись** (Тарас Шевченко); **Хотіла б я вийти у чисте поле, / Припасти лицем до сирій землі / І так заридати, щоб зорі почули, / Щоб люди жахнулись на сльози мої** (Леся Українка); **Маємо на меті вивозити людей зі спальних районів так, аби для метро не існувало околиць** (Україна молода). Порядок складників у реченнях із синкретичними квантитативно-фінальними семантико-синтаксичними відношеннями сталий – залежна частина щодо релята головної завжди перебуває в постпозиції.

3. Синкретичні квантитативно-консекутивні семантико-синтаксичні відношення реалізуються в складних утвореннях із асемантичним сполучником **що**, напр.: **Наша тритонка так летіла, що дерева край панелі ахали зі сну і ніби підстрибували, зоряне небо пливло над заводами, над степами і рікою і теж шуміло**

роїстими сузір'ями, світлячою курявою, стрілчастою метелицею (Олекса Кундзіч). У цьому складному реченні дві залежні предикативні частини визначають наслідок, що характеризує ступінь інтенсивності дії, вираженої в головній. Речення з кількісно-наслідковим значенням структуровані за єдиною моделлю – «корелят *так*, залежний від дієслова + підрядна із кон'юнктивом *що*».

4. Різновиди синкретичних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури адвербіального типу

Асиметричні займенниково-співвідносні адвербіальні речення представлені конструкціями з темпоральними чи каузальними обставинними семантико-синтаксичними відношеннями.

Темпоральні займенниково-співвідносні речення несиметричної структури функціують і з синкретичними семантико-синтаксичними відношеннями – темпорально-кондиційними й темпорально-каузальними. Синкретичне часове значення з відтінком умови формують корелятивні пари *тоді ... як, колись ... як, тоді ... якщо, тоді ... якби*, напр.: *Колись, як виростеш, мусиш її [мову] пригадати* (Роман Іванчук); *Але по-справжньому пережити біди можна було би лише тоді, якби ми казали одне одному про те, що нас мучило* (Євгенія Кононенко); *<...> катехизм Могильницького міг би претендувати на справжнє мовне новаторство лише тоді, якби був написаний не традиційною «простою мовою», а українською народною* (Сергій Вакулєнко).

Дослідниці Раїса Христіанінова та Людмила Шитик, як нам видається, невмотивовано стверджують, що синкретичні умовно-часові семантико-синтаксичні відношення властиві лише складнопідрядним займенниково-співвідносним реченням несиметричної структури з корелятивною парою *тоді ... якщо*, напр.: *Заняття у спортшколі можна відновити лише тоді, якщо зробити капітальний ремонт приміщення* (Христіанінова, 2012, с. 300; Шитик, 2014, с. 165)⁵. З такою думкою важко погодитися тому, що тут, по-перше, домінує не умовна, а часова семантика, пор. приклади: *Хто ж тоді робитиме їхню роботу, якщо вони будуть чесно працювати?* (Анна Хома); *<...> батьки продовжували сприймати його повернення додому як прикре непорозуміння, то ж зайняти*

своє спальне місце він міг лише тоді, якщо звечора був удома (Євгенія Кононенко). А по-друге, синкретичні темпорально-умовні семантико-синтаксичні відношення так само постають і в конструкціях з іншими корелятивними парами⁶, напр.: *Вже тоді, як вечір / плакав твою самотність феєричну / між постатями феєричних пройд / (пітьма убгала в жовті колби спогаду похнюплени тягучі ліхтарі) – / передчуття біди в твій слід ступало / і начування бігло наперед* (Василь Стус); *І ми такі ж, як всі на світі люди, / І я від тебе клятви не беру, / Та лиш тоді я молодість забуду, / Тоді замовкну, як помру* (Василь Симоненко). Займенниково-співвідносним реченням несиметричної структури з синкретичними темпорально-умовними семантико-синтаксичними відношеннями притаманний незакріплений порядок складників – підрядна предикативна частина може перебувати як у препозиції, так і в постпозиції, напр.: *Якби мені знову колишня сила..., тоді б мене туга оця не гнітила* (Леся Українка); *Мати підходить до доктора Рудольфа, сідає поруч, бере його руки в свої, гладить їх, голубить, щось говорить, щось старе, потішаюче, вічне, материнське, яке говоритиме мати й тоді, як лишиться на замерзлій зморщеній планеті хоч один син і одна мати* (Володимир Винниченко). За препозиції залежної частини значно актуалізується додаткова семантика умови.

Додаткова причинова семантика (синкретичні конструкції з темпорально-каузальною семантикою) більшою мірою властива складнопідрядним реченням з корелятивними парами *відтоді ... як*, оскільки дія в головній частині зазначених конструкцій є точкою відліку, а отже, і причиною, поштовхом для дії в підрядній, напр.: *Відтоді, як вперше задивився в те вікно, за ґратами з потрісканою фарбою, відтоді, як почав вишукувати схожі, усі інші почали малити й вигасати* (Галина Вдовиченко); *Але відтоді, як визрів відважний задум, почав ретельно чистити свою зброю* (Євгенія Кононенко). Синкретичні часові й причинові семантико-синтаксичні відношення спостерігаємо й у конструкціях, які структуровані корелятивом *іноді* та підрядною предикативною частиною зі сполучником *як*, напр.: *Іноді, як щось було їй не до смаку, хмурила брівки...* (Володимир Кільченський).

⁵ Катерина Городенська у «Граматичному словнику української мови: Сполучники» так само зазначає, що виразником умовно-часових відношень може бути підрядний сполучник *якщо*, який поєднує залежну частину із співвідносним займенниковим словом *тоді* (Городенська, 2007, с. 318).

⁶ Синкретичні темпорально-умовні семантико-синтаксичні відношення характерні й для займенниково-співвідносних речень симетричної структури (див. Ожоган, 2017).

5. Різновиди синкретичних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури з семантично нівельованим компонентом *те*

Окрім утворень несиметричної структури зі співвідносними дейктичними компонентами з предикатною, субстанційною, атрибутивною, адвербіальною семантикою й асемантичними чи порівняльними сполучниками, у сучасній українській мові функціують і конструкції несиметричної структури з «найбільш нівельованим у семантичному плані» корелятом *те*. З-поміж таких утворень виокремлюємо: 1) асинкретичні конструкції – в них основне значення функціє без додаткових семантичних нашарувань; 2) синкретичні конструкції – субстанційно-адвербіальні – об'єктна семантика поєднана з додатковою обставинною – причиновою (каузальною), цільовою (фінальною), чи додатковою квантитативною (міри й ступеня)⁷, напр.: *З цієї хвилини все те, що він бачив навколо себе, чув і відчував, повнилося для нього новим змістом: йому ніби вставили інші очі, і він ними бачив тепер те, чого раніше не помічав...* (Григорій Тютюнник); *Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця* (Валер'ян Підмогильний) і под.

Складнопідрядні займенниково-співвідносні речення з синкретичними об'єктно-причинними семантико-синтаксичними відношеннями структуровані за моделлю «синсемантичний корелят *те* + залежна предикативна частина з асемантичним сполучником *що*» (*Так за те ж, що ви їли плоди запертого древа, покараю вас тяжко...* (Ліна Костенко)). Речення, в яких на основне об'єктне значення нашаровані додаткові причинові, є нерегулярними й непродуктивними.

В об'єктно-фінальних конструкціях поширені засоби зв'язку *щоб, аби*, напр.: *Чи на те ж браталась я з тобою, / аби мала так ганебно зрадити* (Леся Українка); *Тисячі обгорілих рук склалися на те, аби очистити тяжку залізну зброю, міцні, молоді, годні руки, а земля лежала облогом <...>* (Ольга Кобилянська); *<...> він і розраховував на те, аби його слова дійшли до цих людей* (Анатолій Власюк). У головній предикативній частині таких речень здебільшого вживається корелят *те* в знахідному

⁷ Для складнопідрядних займенниково-співвідносних речень симетричної структури характерним є ще й об'єктно-атрибутивний синкретизм, зокрема за поєднання семантично нівельованого займенникового слова *те* з девербативом (Городенська, 2010, с. 31).

відмінкові з прийменником *на*: *Ти правильно сказав нам, що рільник є на те, щоб орав і засівав землю, коваль на те, щоб підкував коня <...>, жовнір на те, щоб боровся і погиб <...>* (Осип Назарук); *Пророцький дар у тебе лиш на те, / Щоб іншим край обіцяний вказав ти, / А сам не входив у житло святе* (Іван Франко); *Люди всю свою снагу віддають на те, щоб узяти більше від життя...* (Валерій Шевчук)⁸. Іноді синкретичні об'єктно-фінальні семантико-синтаксичні відношення витворюються й за допомогою корелятивних пар *про те ... щоб, про те ... аби*, напр.: *<...> передовсім претенденти на престол <...>, мерщій подбали про те, щоб убезпечити себе від загрози з підземного світу* (Олег Авраменко); *Слід зазначити, що не йшлося про те, аби скоротити кількість російських гімназій, а лише про те, аби потіснитися й дати змогу дітям українців [навчатися]* <...> (Павло Скоропадський); *Це він мав подумати про прийдешні морози й про те, аби пережити їх у теплі* (Вікторія Андрусів).

В утвореннях об'єктно-квантитативної семантики фіксуємо сполучне слово *скільки*, що корелює зі співвідносним словом *те* у формі знахідного відмінка з прийменником *про*, напр.: *Уже сам погляд цих огняних, пильних очей промовляв про те, скільки пережито вже небезпеки, скільки перебуто труднощів <...>* (Марко Вовчок); *Зате дівчинка весь час вихвалялася: розповідала про свої нові черевички та про те, скільки вони коштують <...>* (Анна Люлько). Складнопідрядні речення з синкретичними семантико-синтаксичними відношеннями належать до конструкцій з фіксованим порядком предикативних частин: *<...> коли зануритися в роздуми про те, скільки брехні було в його житті <...> стає тяжко й гірко* (Алла Рогашко).

Висновки

Отже, обстежений матеріал дає змогу виокремити з-поміж займенниково-співвідносних складнопідрядних речень несиметричної структури конструкції з синкретичними

⁸ Раїса Христіанінова зазначає, що в асинкретичних цільових займенниково-співвідносних складнопідрядних реченнях кореляти зазвичай функціують у формі родового відмінка з прийменниками *для, задля, в ім'я, заради* чи знахідного відмінка з прийменником *на* (Христіанінова, 2012, с. 274–275). Таке твердження, як нам видається, потребує уточнення й корекції. Щодо конструкцій з дейктичними співвідносними словами у формі знахідного прийменникового відмінка, то тут варто акцентувати увагу лише на їхній синкретичності, на що свого часу вказували дослідники синтаксису (див. Городенська, 2007, с. 17, 289).

предикатно-адвербіальними (предикатно-квантитативними, предикатно-консекутивними, предикатно-фінальними, предикатно-компаративними, предикатно-квантитативно-фінальними, предикатно-квантитативно-адверзативними), субстанційно-атрибутивними, субстанційно-адвербіальними, атрибутивно-квантитативними, атрибутивно-адвербіальними, квантитативно-адвербіальними, темпорально-кондиційними, темпорально-каузальними семантико-синтаксичними відношеннями. Кореляти головної частини таких утворень предикатного (*такий*), субстанційного (*те*), атрибутивного (*такий*), квантитативного (*такий*, *так*), темпорального (*тоді*, *відтоді*, *іноді*, *колись*, *завжди*) типу на формально-граматичному та

семантико-синтаксичному рівнях витворюють підрядні предикативні частини з асемантичними й порівняльними сполучниками-релятами, які формують додаткову семантику – атрибутивну чи адвербіальну. Додаткову семантику значно актуалізують порядок (інверсований) предикативних частин і підсилювальні частки в залежній частині.

Результати запропонованої наукової розвідки доповнять синтаксичну науку новими відомостями про синкретичні типи складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури, сприятимуть увиразненню класифікаційних характеристик утворень з прислівно-кореляційним синтаксичним зв'язком загалом і речень симетричної й несиметричної структур зосібна.

Список використаної літератури

- Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Москва : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
- Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка : [монографія] / В. В. Бабайцева. – Москва : Изд. дом «Дрофа», 2000. – 640 с.
- Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
- Городенська К. Граматичний словник української мови : Сполучники / Катерина Городенська. – Херсон : Вид-во ХНУ, 2007. – 340 с.
- Городенська К. Г. Дери́вация синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – Київ : Наук. думка, 1991. – 192 с.
- Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – Київ : Ін-т укр. мови НАН України : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
- Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / І. Г. Данилюк. – Донецьк, 2006. – 20 с.
- Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
- Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / В. Г. Зарицька. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
- Кобченко Н. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі української мови : [монографія] / Наталя Кобченко. – Київ : ВД «Освіта України», 2018. – 514 с.
- Кобченко Н. В. Подвійний і складений іменний присудки: зона синкретизму / Н. В. Кобченко // Записки з українського мовознавства : [зб. наук. праць]. – Одеса : Поли-Принт, 2016. – Вип. 23. – С. 121–133.
- Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Ломакович Світлана Володимирівна. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
- Наливайко Ю. Ю. Синкретизм у системі членів речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / Ю. Ю. Наливайко. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.
- Ожоган В. Займенникові слова в граматичній структурі сучасної української мови : [монографія] / Василь Ожоган. – Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 1997. – 231 с.
- Ожоган В. Локативні й темпоральні синтаксиси займенникового типу в структурі речення / Василь Ожоган // Наукові записки. Серія: Філол. науки (мовознавство) / Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка ; [редкол.: В. М. Ожоган (відп. ред.) та ін.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2008. – Вип. 80. – С. 84–94.
- Ожоган В. Синкретизм складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу симетричної структури / Василь Ожоган, Андрій Ожоган // Мова: класичне – модерне – постмодерне / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія» ; [відп. ред. Василь Ожоган]. – Київ : Дух і Літера, 2017. – Вип. 3. – С. 209–218.
- Ожоган В. Синтаксис складнопідрядного елементарного речення / Василь Ожоган ; МОН України ; Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. – Кіровоград : ЛОБ, 2006. – 123 с.
- Ожоган В. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною темпоральною / Василь Ожоган, Тетяна Огаренко // Наукові записки. Серія: Філол. науки (мовознавство) / Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка ; [редкол.: В. М. Ожоган (відп. ред.) та ін.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2007. – Вип. 73. – С. 108–119.
- Ожоган В. Структура і семантика складнопідрядних речень адвербіального типу з прономінативними компонентами місця / Василь Ожоган // Магістеріум. – Київ, 2011. – Вип. 43 : Мовознавчі студії. – С. 57–64.
- Онатій А. В. Проблема статусу напівсиметричних займенниково-співвідносних речень / А. В. Онатій // Вісник Київ. нац. лінгвістичного ун-ту. Серія Філологія : [зб. наук. праць ; голов. ред. М. П. Баган]. – Київ, 2017. – Т. 20, № 2. – С. 28–36.
- Українська мова : Енциклопедія. – [2-ге вид., випр. і допов.]. – Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
- Фарина Н. Синкретизм у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики / Наталя Фарина // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – 2016. – № 34. – С. 164–175.
- Христіанінова Р. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Раїса Олександрівна Христіанінова. – Київ : Ін-т укр. мови НАН України : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
- Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення з ознаками різних типів / Р. О. Христіанінова // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2014. – Вип. 50. – С. 37–41.
- Шитик Л. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : [монографія] / Людмила Шитик ; [відп. ред. К. Г. Городенська]. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.
- Шитик Л. В. Синкретичні складнопідрядні речення в українській мові / Л. В. Шитик // Вісник Черкаського ун-ту. Серія: філологічні науки. – Черкаси, 2004. – Вип. 54. – С. 135–143.

Vasyl Ozhohan

SYNCRETIC COMPLEX PRONOUN-CORRELATED SENTENCE OF ASYMMETRIC STRUCTURE

Background. The types of syncretic complex pronoun-correlated sentence of asymmetric structure have not been described yet; the means of link between their main sentence and clause have not been cleared up yet; the factors inducing syncretism of these constructions have not been studied.

Purpose. The purpose of the analysis is to elucidate all semantic types of syncretic complex pronoun-correlated sentence of asymmetric structure.

Methods. The main research methods are the descriptive one and the method of complex analysis of a sentence on the communicative, semantic-syntactic, and formal-syntactic levels. We use the method of context and distributive analysis, and the elements of transformational analysis as well.

Results. Some types of syncretic semantic-syntactic relation can realize between the main sentence and clause in complex pronoun-correlated sentences of asymmetric structure, namely predicate-adverbial (which consists of predicate-quantitative, predicate-consequential, predicate-intentional, predicate-comparative, predicate-quantitative-intentional, predicate-quantitative-consequential subtypes), substantial-attributive, consequential-adverbial, attributive-quantitative, attributive-adverbial, temporal-conditional, and temporal-causal. The correlative components of the main sentence of predicate (*такий*), substantial (*ме*), attributive (*такий*), quantitative (*такий, так*), temporal (*тоді, відтоді, іноді, колись, завжди*) complex pronoun-correlated constructions adjoin clauses with asemantic or comparative conjunctions, which results in additional semantics – attributive or adverbial. The order of the main sentence and the clause (inversion) as well as emphatic particles in clauses actualize this additional semantics.

Discussion. The results of this study complicate theoretical syntax with new knowledge about syncretic types of complex sentences and help to improve classification of polypredicative constructions.

Keywords: syncretism, complex pronoun-correlated sentence, asymmetric structure, heard-word-coordination, semantic-syntactic relations.

Матеріал надійшов 01.02.2018